

Samfundsfag i læreruddannelsen

Af Andreas Frehr

Denne artikels hovedærinde er at redegøre for problemerne ved indførelsen af et nyt fag i læreruddannelsen – Samfundsfag – således som forløbet tegner sig for en af aktørerne i processen.

Indførelsen af det nye fag var ikke et isoleret fænomen. Den var et led i en proces i hele undervisningssystemet – en proces, der tog sin spæde begyndelse omkring 1900 og accelererede stærkt omkring 1960. Denne baggrund er skitseret i tre korte indledende afsnit.

Processen forløb på ingen måde friktionsløst – tværtimod. Det gælder især indførelsen af faget i folkeskolen (som ikke behandles i detaljer i artiklen), men det gælder også i læreruddannelsen. Den gav sig bl.a. udslag i, at der var stor uenighed om, hvad faget skulle hedde. Derfor slutter artiklen med en analyse af diverse fagbetegnelser fra 1900 til i dag – og af motiverne bag dem.

1. Samfundsfag i undervisningen indtil 1960'erne

1.1. Undervisning i stats- og samfundsforhold før 1900

I folkeskolen fra 1814 indgik samfundsforhold ikke i undervisningen. 1700-tallets varme interesse for politik og stat gav sig ganske vist udslag i, at »Commissionen for de danske Skolers bedre Indretning« i sin betænkning fra 1799 anbefalede, at alle børn (ud over religion, læsning, skrivning og regning) kunne undervises i historie, geografi, naturhistorie og naturlære, samt i det

som af Loven og Forordningerne er Almuen mest nødvendigt at vide især med Hensyn til Rettigheder og Pligter

– omend kun i skoler med særligt duelige skoleholdere, der besad de fornødne kundskaber, for eksempel efter at være »oplærte og eksaminerede i Vore Seminarier«.¹

Denne ganske avancerede tankegang, der oven i købet – under enevælden – omtaler almuens ikke alene pligter men også rettigheder, viste sig imidlertid at være for avanceret. Historie og Geografi forblev en mulighed, hvis læreren kunne magte det, men en undervisning i Medborgerkundskab blev ikke anbefalet: Hele den ovennævnte passus var fjernet fra skoleloven, da den i 1814 blev kundgjort.

Den meget lille del af landets børn og unge, der gik i latinskolerne, stiftede bekendtskab med helt andre samfundsforhold end de aktuelle danske – nemlig de antikke græske og romerske, og undervisningen gav dem indblik i statsmandsidealer og tanker om staten i klassisk og eventuelt nyere tradition, men den gav dem kun ringe indblik i det danske samfunds politiske og økonomiske virkelighed.

1.2. Undervisning i samfundsforhold fra 1900 til 1950'erne

Industrialiseringen i 1800-tallets sidste årtier begyndte at ændre samfundets struktur og at stille nye kvalifikationskrav. På det politiske plan medførte systemskiftet 1901, at en række påtrængende reformer inden for skole- og undervisningsområdet omsider kunne gennemføres. I 1903 blev den nysproglige gren indført i gymnasiet. Samtidig fik undervisningen i samfundsforhold en klar placering – med én ugentlig time på skemaet – på samtlige 3 gymnasiegrene. Snart efter blev faget også indført i real-skolen.

En af hovedmændene bag denne udvikling var P. Munch. Han ønskede, at man skulle introducere eleverne

i samfundets politiske Brydninger paa en saadan rolig Maade, at de derigennem værnes mod det Snæversyn, den naive Fanatisme og den Mangel paa Forstaaelse, de saa tit opdrages til gennem ensidig Familie- og Avispaavirkning. En erkendelse af de sidste 150 års fremskridt skulle i eleverne skabe ... ikke blot et klogere, men ogsaa et lysere og frejdigere Syn paa Vilkaarene i det Samfund, de tilhører.²

Formuleringerne bærer præg af deres tid – naturligvis. Systemskiftet var indført, så nu kunne man se lyst og frejdigt på fremtiden, men reaktionære højrekræfter lurede stadig, og socialismen havde allerede stukket sin hestehov frem, så det gjaldt om at passe på. Og avisernes skriverier kunne være skadelige, for de skrev altid om konflikter og på en ensidig måde. Akademikere har aldrig brudt sig om journalister, og P. Munch, der var både doctor philosophiae og radikal politiker, brød sig hverken om aviser eller om konflikter, for nu skulle der samarbejdes – hen over midten. Han havde selv skrevet den første lærebog i Samfundslære til faget, den lå parat, da bekendtgørelsen kom. Til »Lærebog i Samfundskundskab for Gymnasier, højere Pige-skoler, Seminarier og Højskoler« blev snart føjet »Mindre Lærebog i Samfundskundskab for Realskoler« og »Lille Lærebog i Samfundskundskab for Mellemskolen og Folkeskolen«. De udkom alle i talrige oplag helt fremt til midt i århundredet. Det er ikke for meget sagt, at det samfundsbillede, der blev præsenteret i skolerne i Danmark gennem et halvt århundrede, var »det munchske«. Bøgerne var præget af en institutionel og beskrivende tilgang og en grundlæggende tilfredshed med samfundet og dets indretning. Alene de utallige oplag viser naturligvis, at de pædagogisk og fagligt var af høj kvalitet.

Reformen af gymnasiet – og herunder også indførelsen af Samfundslære – skete såvist ikke uden sværdslag. Ind i konflikten gik også en strid om navnet. Munch ønskede – som det fremgår af hans bogtitler – at faget skulle hedde Samfundskundskab, ikke Samfundslære, som blev det officielle navn. Som det fremgår af slutningen af denne artikel, var det ikke sidste gang, der var en sådan uenighed om et nyt fag, at man ikke en gang kunne blive enige om navnet.

Gymnasiereformen 1903 medførte også oprettelsen af mellemskolen. Der blev udformet en selvstændig bekendtgørelse om undervisningen i denne nye skoleform. I historiefagets bestemmelser hedder det blandt andet:

*... Denne kundskabsmeddelelse (om fortiden) skal dels virke udviklende og befrugten-
de paa Elevernes Fantasi og Følelse ved at stille dem betydelige Personer og Begi-
venheder for Øje – og Skildringen bør her i saa høj Grad som muligt bygges over
ydre anskuelige Enkeltheder – dels bibringe dem de almindeligste politiske og soci-
ale Forestillinger (om Samfund, Stat, Regering, Love, Klasser, Partier o.s.v.) og der-
ved give dem Hjælp til at faa Interesse for og Forstaaelse for det Samfund, de til-
hører.³*

Det kan noteres som et kuriosum, at kultusministeren i en Venstre-regering her ved århundredskiftet kunne foreskrive, at eleverne skulle lære blandt andet om »klasser«. Da undervisningsministeren i en socialdemokratisk regering i 1976 udsendte en lignende forskrift om Samtidsorientering i folkeskolen, drejede de mange angreb i dags- og fagpressen sig blandt andet om, at børnene skulle lære om »klasser«. Det måtte der ikke stå. Forklaringen er naturligvis, at »samfundsklasser« – for slet ikke at tale om »klasesamfund« – nu i 70'erne af mange blev opfattet som et marxistisk signalord. Men forklaringen er formentlig også, at mange borgere ikke længere kunne lide at tænke på samfundet som klassesdelt.

I den »egentlige« syvårige folkeskole (den »eksamensfri«, som den efter 1937-loven blev kaldt) skete der også ændringer. Indtil århundredskiftet eksisterede der meget få retningslinjer for undervisningen. I en bestræbelse for at skabe større ensartethed udsendte ministeriet (kultusminister, biskop Sthyr) 1900 et cirkulære, snart kaldet »det sthyrske«, om indholdet i de enkelte skolefag. Her hedder det under Historie blandt andet, at

... Om end det historiske Stof væsentlig maa meddeles i Livs- og Tidsbilleder, vil det dog være muligt at give de ældre Børn en efter deres Forestilling lempet Forstaaelse af Samfundsforholdenes Udvikling.⁴

Dette cirkulære forblev i kraft indtil 1942, da ministeriet (efter skoleloven af 1937) udsendte nye bestemmelser, der dog alene angav, hvilke stofområder der forventedes gennemgået ved afslutningen af det 7. skoleår. Samfundsforhold optræder under Historie, men dog med lidt mere selvstændige formuleringer end tidligere.

1.3. Udviklingen i 1950'erne og 1960'erne: Samfundsfag rykker ind

Årene omkring 1960 er karakteriseret ved en lang række meget dybtgående ændringer i samfundet – og i undervisningssystemet. De mange nydannelser, der skete vedrørende undervisningen i samfundsforhold, skal ses på baggrund af disse generelle ændringer. De vigtigste nydannelser fra 1958 og frem til 1975 var:

- Kandidatuddannelse i Statskundskab ved Aarhus universitet fra 1958
- Indførelse af en særlig Samfundsfaglig gren i gymnasieskolen 1961/1966
- Kandidatuddannelse i Samfundsfag ved Aarhus og Københavns universitet henholdsvis 1964 og 1965
- Samfundsfag som fælles- og tilvalgsfag i den nye HF-uddannelse fra 1967
- Fællesfaget Samtids- og samfundsorientering i læreruddannelsen 1966/69

- Optagelse af Samfundsfag som fællesfag i lærlinge(EFG)-uddannelsen 1972
- Linjefaget Samfundsfag på forsøgsbasis (på nogle seminarier) 1972/73
- Kurser i Samtidsorientering på Danmarks Lærerhøjskole 1974
- Indførelse af Samtidsorientering i folkeskolen 1975/76

Denne – ret pludselige – voldsomme interesse for at undervise i samfundsforhold må forklares dels med et opsparet behov: Nogle lande omkring os (Sverige, Tyskland) havde allerede været igennem en lignende udvikling. Dels og i bredere forstand må den forklares med, at samfundsudviklingen og arbejdsdelingen havde medført, at børn ikke længere i større udstrækning deltog i arbejdslivet og dermed heller ikke i (en væsentlig del af) det sociale liv. Et lønmodtagerbarns viden om, hvad arbejdsliv var – løn, arbejdsforhold, fagforening, afskedigelse og advancement – måtte nødvendigvis være ganske fåget. Samtidig faldt myndigheds- og valgretsalder (i 1979 til 18 år), og skoletiden blev (1972) forlænget til det 16. år – de unge forventedes altså at tage stilling til politiske spørgsmål som fuldgældige borgere, få år efter at de havde forladt skolen. Og de skulle kunne orientere sig og tage stilling i en verden, der gik langt ud over lokalsamfundet, ja også langt ud over Norden og Europa. Det var nærliggende at hævde, at skolen måtte forberede børnene på deres rolle i arbejdslivet og i det politiske liv. For udviklingen i løbet af 70'erne spillede det endelig også ind, at ungdomsoprøret fra slutningen af 60'erne afslørede, at en del unge var særdeles venstreorienterede. Fra partier i midten og til højre i spektret kunne man enes om, at der måtte sættes ind med oplysning, næsten som ekko af P. Munch omkring århundredskiftet »at de derigennem værnes ... mod Snæversyn og ... Fanatisme«.

Folkeskoleloven af 1958 blev fulgt af en meget omfattende betænkning »Den blå Betænkning« 1960/61. Heri var undervisningen i samfundsforhold fortsat beskrevet under Historie, men i mere selvstændig form end tidligere. Der opregnes en række eksempler, som kan behandles: Skolevæsen, kirke, andre kulturelle institutioner, retsvæsen, trafikforhold, træk fra det stedlige erhvervsliv, elementære træk fra kommunestyret og væsentlige træk af landets styre.

I 1975 indførtes et nyt fag i folkeskolen – Samtidsorientering. Indførelsen skete efter en debat, der varede i næsten 15 år, og som nåede langt ud over diverse fagblade – ind i dagspressen og de elektroniske medier. Konflikten skyldes selvfølgelig først og fremmest, at det altid er uhyre vanskeligt at indføre et nyt fag, fordi det betyder, at andre fag må beskæres eller udgå, hvilket mange vil være imod. En anden årsag til konflikten var, at der i disse år blandt mange lærere var voksende grundlæggende pædagogisk uenighed. Den skal ikke nærmere følges her, men kan kort formuleres som en uenighed om, hvor en undervisning skulle tage sit udgangspunkt – i barnet eller i faget.⁵ Netop blandt en hel del af de lærere i folkeskolen – orienteringslærerne (dvs lærere i Historie, Geografi, Biologi og eventuelt Kristendoms-kundskab) – der kunne forventes at skulle undervise i et muligt nyt fag, var der stærke kræfter, der ønskede en mere elevcentreret undervisning og så en mulighed gennem en styrkelse og formalisering af orienteringsundervisningen (den var slet ikke nævnt i 1958-loven). Nogle så også gerne orienteringsundervisningens bindinger til

de 3-4 basisfag løsnet eller fjernet, men de fleste ønskede ikke denne binding erstattet med en binding til et helt nyt fag – Samfundsfag – som de i øvrigt selvfølgelig ikke kendte ret meget til. Endelig var der naturligvis – netop omkring 1970 – megen uenighed om, hvad et Samfundsfag i folkeskolen skulle indeholde, og frygt for, hvad det kunne føre til. En del forældre mente, at politik dybest set var en smudsig affære, som det var nødvendigt for dem selv at forholde sig til, men som man i alt fald ikke burde belaste børn og unge med. Der var også frygt for indoktrinering.

Der er ingen tvivl om, at det var en hæmsko for faget, at det skulle etableres i et minefelt. Resultatet var, at det blev indført ovenfra – hvilket formentlig var nødvendigt, når anskuelser i den grad løb på kryds og tværs. Men det var i sig selv uheldigt og imod traditionen for mange undervisningsreformer. I det udvalg, der udformede den meget vigtige undervisningsvejledning til det nye fag, sad en række meget kompetente personer – men der var ingen fra folkeskolen. Af pladmæssige grunde skal processen ikke følges her. En væsentlig del af den er beskrevet af (daværende) undervisningsinspektør Kamma Struwe i en omfattende artikel i årbogen 1977.⁶

2. Fællesfaget Samfundsfag i læreruddannelsen 1966/69-98

I læreruddannelsen skulle der også efter loven af 1954 foregå en undervisning i Samfundskundskab, idet bekendtgørelsen under overskriften »Historie med samfundskundskab« fastsatte, at faget skulle omfatte blandt andet »samfundskundskab med samfundsøkonomi.« Bestemmelserne blev imidlertid tolket forskelligt, afhængig af seminarielærernes interesser, og der kan derfor næppe siges noget generelt om, hvor meget de lærere, der er uddannede efter 1954-loven, har arbejdet med samfundsfaglige emner i deres studietid.

1966 kom der en ny læreruddannelseslov. Det er formentlig den mest grundigt forberedte uddannelse nogensinde på seminarieområdet. I så henseende er kontrasten til den senest vedtagne lov ganske frapperende. Selve loven var vedtaget efter et omfattende kommissionsarbejde fra 1961 til 65. Det resulterede i en betænkning og et lovforslag, der blev fremsat i Folketinget oktober 1965 og derefter – med nogle ændringer – vedtaget juni 1966 og trådte i kraft 1969.

En af de ændringer, der blev foretaget under Folketingets behandling, drejede sig om Samfundsfag. I kommissionens lovforslag var »Samtidsorientering« ganske vist angivet som et særligt fag(område), men i noterne hertil var anført

... De studerende skal herefter i løbet af studietiden på egen hånd læse en eller flere fremstillinger, der giver oplysning om samtiden og gør rede for dennes væsentligste problemer – f.eks. indenrigs- og udenrigspolitiske spørgsmål, arbejdsmarkeds- og kulturelle problemer – og samspillet mellem disse.⁷

Dette »fagområde« fik under behandlingen i Folketinget ændret sit navn til »Samtids- og samfundsorientering«, og blev i udvalgsbetænkningen beskrevet således:

... (faget er nu) tænkt som et bredere emneområde. Hovedsigtet er at fremme de studerendes forståelse af og interesse for problemer fra samfunds- og kulturlivet i al-

mindelighed. I emneområdet bør indgå problemer i det danske og i det internationale samfund af økonomisk, social, politisk og kulturel karakter.... Under hensyn til emneområdets mangfoldighed og bredde må det anses for naturligt, at flere lærere inddrages i arbejdet, idet det dog af praktiske grunde må anses for hensigtsmæssigt, at en enkelt lærer får ansvaret for den nærmere tilrettelæggelse.⁸

Selv om det i virkeligheden ikke er stjerneklart, hvorledes lovgiverne forestillede sig »emne-området« organiseret, blev det af det efterfølgende studieplansudvalg og i øvrigt i seminarieverdenen nu opfattet sådan, at der hermed var kommet et nyt fag, som skulle have timer på skemaet ligesom ethvert andet fag. Ellers kunne det slet ikke håndteres.

Som et led i den grundige forberedelse blev der i 1966 nedsat et studieplansudvalg, der i de følgende 3 år udarbejdede den meget omfattende bekendtgørelse, der mere detaljeret skulle styre uddannelsen. Dette studieplansudvalg nedsatte en lang række underudvalg – fagudvalg – ét for hvert fag og dermed også et for »Samtids- og samfundsorientering«.

Fagudvalget bestod af 2 seminarielærere (i hhv. Historie og Geografi: Andreas Frehr og H. J. Lebahn) en professor (i Historie) Kjeld Winding fra DLH og en professor (i Historie) Tage Kaarsted fra Odense Universitet (han havde samtidig været hovedansvarlig for etableringen af den samfundsfaglige gren i gymnasiet). Udvalget udarbejdede i en lang række møder forslag til formål, indhold og eksamen tillige med en undervisningsvejledning, der også omfattede en række konkrete forslag. Det blev til i alt 43 sider plus en 4-siders liste over litteratur og hjælpemidler, som burde være tilgængelig for de studerende – helst på seminariets eget bibliotek eller i det særlige faglokale, man forestillede sig faget skulle have.

Udvalget enedes forholdsvis hurtigt om, at man ville indstille, at faget (som det nu altid blev omtalt) fik navnet »Samfundsfag (samtids- og samfundsorientering)« uanset, at der i loven kun stod »Samtids- og samfundsorientering«. Det var et fromt håb, at denne ændring ville medføre, at det gængse navn herefter ville blive »Samfundsfag«. Dette håb gik i høj grad i opfyldelse. Studieplansudvalget accepterede forslaget, og den lange betegnelse optræder i bekendtgørelsen af 1969 kun i overskriften til fagparagraffen. I paragraffen, der opregner fagrækken, hedder faget blot »Samfundsfag«, og i følgende bekendtgørelser gled lovens betegnelse helt ud, tilbage blev alene »Samfundsfag«. I betragtning af den voksende konflikt, der samtidig var i gang vedrørende Samtidsorientering – eller hvad det nu skulle hedde, det måtte i hvert fald ikke hedde Samfundsfag – i folkeskolen, er det egentlig forbavsende, at ændringen kunne gå glat igennem. Det hænger formentlig sammen med, at alle (også de to seminarielærere i fagudvalget) forestillede sig, at undervisningen i alt fald i en årrække skulle varetages af historie- og geografilærere, der således fik udvidet deres område (og kompetence), for kandidater i Samfundsfag/Statskundskab eksisterede dårligt nok endnu og i alt fald ikke ved seminarierne.

Opfattelsen af faget som Samfundsfag, gav sig udtryk i, at dets første formålsformulering i det væsentligste afspejler en samfundsfaglig tilgang:

Samfundsfag var ofte på dagsordenen også i Undervisningsministeriets Direktorat for Folkeskolen, Folkeoplysning, Seminarier m.v. (som det hed). Her er en situation fra et møde i ministeriet foråret 1979 med en tilsyneladende ikke helt venlig meningsudveksling mellem nogle af de særligt implicerede centrale studielektorer og deres chef. Fra venstre med ryggen til: Andreas Frehr (samfundsfag), næsten skjult: H.V. Gregersen (historie), Tage Kampmann (undervisningsinspektør), Knud Ndergaard (kristendomskundskab) og L. Torp (biologi).

Formålet er, at de studerende erhverver sig almen viden om og forståelse af væsentlige nutidige samfundsforhold i Danmark og i andre lande, og at de får kendskab til samfundsfaglig arbejdsmåde og terminologi, således at de især øves i at se de enkelte begivenheder i sammenhæng og i større perspektiv, i at anskue begivenheder ud fra principielle synspunkter og i kritisk vurdering af kilder, herunder massemedier, samt i at koordinere deres viden og indsigt fra forskellige fag.⁹

Da bekendtgørelsen med fagbeskrivelsen blev kendt på seminarierne, vakte den nogen kritik på møder i seminariernes historie- og geografilærerforening, hvor den blev drøftet. Kritikken var dog ikke hverken massiv eller generel, der var også god vilje til at tage fat på det nye fag, som typisk blev placeret på 2. eller 3. årgang med 3 ugentlige timer.

Med loven af 1966 gled Historie ud af læreruddannelsen som fællesfag. I stedet fik man Samfundsfag, der således kunne siges at overtage Histories »almendannende« rolle, selv om mange næppe opfattede sagen på den måde. Men der bredte sig snart blandt samfundsfagslærere en fornemmelse af, at en sådan position som et lidt

fritsvævende »højskolefag« var pædagogisk uhensigtsmæssig, nogle kunne også se, at den kunne være politisk farlig. De første nedskæringer i læreruddannelsen var begyndt i 1974, og bekendtgørelsen skulle revideres i 1975. Det var nemt at se, at hvis faget ikke var ordentlig forankret i uddannelsen, kunne det være fristende at spare det væk – der var stadig personer, der var skeptiske over for det. Til denne udvikling kom, at der nu begyndte at blive ansat lærere, som var kandidater i Samfundsfag eller Statskundskab, og de kom hurtigt til at præge fagets udvikling, selv om de i begyndelsen kun var ret få. Da faget var nyt, søgte det efter en mere præcis identitet og fandt den ved at løsrive sig fra den universitære identifikation til fordel for en nyorientering i forhold til den uddannelse, man befandt sig i: læreruddannelsen.¹⁰ Dette blev fremmet af et begyndende samarbejde med de pædagogiske fag og via en række kurser og møder i den faglige forening for samfundsfaglærere (FLSL),¹¹ der blev oprettet i 1973, og som fra starten havde stor søgning til sine arrangementer.

Det var besluttet allerede i 1969, at bekendtgørelsen skulle tages op til revision 1974/75. I forbindelse med revisionen ændredes fagparagraffen. Det samfundsfaglige sigte blev (naturligvis) bevaret, men faget blev drejet mere ind på problemstillingen »samfund og uddannelse«. Samtidig blev faget tilknyttet den pædagogiske faggruppe, og timetallet blev udvidet fra 3 til 4. Bekendtgørelsesændringen medførte, at den udvikling, der allerede var i gang i retning af at styrke »skole og samfund«-tendensen, blev forstærket.

Næste revision fandt sted i 1981. Faget var nu flyttet hen sammen med øvrige fag under den pædagogiske faggruppe og kom dermed ind under det fælles generelle formål for disse fag. Også Samfundsfags egne formåls- og indholdsbestemmelser blev endnu mere drejet i retning af »skole og samfund«. Dette skete ikke uden sværdslag i den faglige forening. Én gruppe gik helhjertet ind for det nye, medens en anden gruppe fandt, at Samfundsfag – selv om det udmærket kunne arbejde sammen med de pædagogiske fag – dog hverken formelt eller reelt kunne defineres som et rent pædagogisk fag. Der var dog også en mellemgruppe, der mente, at tolkningen af de nye bestemmelser afhang af, hvem der læste dem. Også om nye eksamensbestemmelser var der en del uro i faget. Der blev indført synopsis-prøve med mulighed for gruppe-eksamen.

Konflikten fandt ikke nogen egentlig afklaring, men den medførte, at faget igennem 1980'erne fik en lidt forskellig profil på forskellige seminarier – afhængig af, hvor helhjertet lærerne gik ind for, at der nu var tale om et »ægte« pædagogisk fag eller blot et Samfundsfag, der hørte til i den pædagogiske faggruppe og skulle samarbejde med de øvrige fag i gruppen. Denne forskel var til at leve med, og bortset fra den havde faget nu fundet en form, som der generelt set var tilfredshed med blandt lærerne, og formen ændrede sig ikke fundamentalt igennem 1980'erne. Hvor tilfredse de studerende var, er svært at afgøre. En undersøgelse fra 1988 viser, at blandt 14 fællesfag (incl. praktik) får de 7 særdeles dårlige bedømmelser (utilfredsheden er langt større end tilfredsheden), medens de 5 får gode resultater. 2 fag – Samfundsfag og Psykologi – har en score, hvor tilfredshed og utilfredshed er lige stor. Dette er ikke strålende, men det er dog bedre at høre til i en midtergruppe end i den store bundgruppe på 7 fag (hvor utilfredsheden i nogle tilfælde er fuldstændig massiv: Regning/ Matematik og Musik).¹²

Arbejdet med Samfundsfag som fællesfag fik sin afslutning med en ny læreruddannelseslov 1991, der trådte i kraft 1992. Den afskaffede fællesfaget Samfundsfag og indførte et nyt (fælles)fag – Historie/samfundsfag, der dog – navnet til trods – fik en formålsformulering, hvorefter faget (næsten) lige så godt kunne have fastholdt sit gamle navn – hvad samfundsfagslærerne naturligvis også havde foretrukket. Det betød dog ikke, at arbejdet blot kunne fortsætte som hidtil, for det var nu klart, at faget ikke længere var tilknyttet den pædagogiske faggruppe – det skulle ikke længere specielt handle om uddannelse og samfund. »Den tid, hvor samfundsfag var en del af den pædagogiske fagkreds, er definitivt forbi«¹³ (skrev en kvalitetsgruppe skråsikkert – uden viden om, at for Samfundsfag i læreruddannelsen kan intet forudsiges med nogen som helst sikkerhed). Desuden skulle det nye fag nu arbejde sammen med et andet nyt fag: Naturfag med »mindst ét fælles tema«. Dette var blevet slutresultatet af en kringlet proces, hvor et andet fag, Natur/samfund, en lang overgang var inde i billedet, men derefter forsvandt ved den endelige vedtagelse af loven. Et samarbejde med et fælles tema kunne blive både tæt og løst – reelt endog så løst, at man næppe kunne tale om et samarbejde. Det blev realiseret på forskellig måde rundt om på seminarierne. Fælles er dog, at en masse lærere og snart også studerende brugte megen tid på at planlægge og gå til møder om samarbejdsformer og eksamensformer og så ganske få år senere måtte konstatere, at hele dette arbejde blev fejlet af bordet, fordi både Historie/samfundsfag og Naturfag forsvandt ud af uddannelsen.

Den seneste læreruddannelseslov (af 1997) har – som en rest fra fagets »pædagogiske« periode – bevaret ét fag (eller fagområde): »Skolen i samfundet«. Der måtte jo imidlertid nødvendigvis opstå strid om, hvem der skulle undervise her. Pædagogerne kunne hævde, at fagområdet ikke eksisterede explicit 1992-97, men at væsentlige træk heraf selvfølgelig havde ligget i pædagogiktimerne. Samfundsfagslærerne kunne hævde, at som fagområdet var tænkt, var de de bedst kvalificerede, de havde yderligere opkvalificeret sig til faget gennem snart 20 år (sidste hold i fællesfaget Samfundsfag gik til eksamen i 1993 eller 1994). Konflikten blev ikke nemmere af, at det pædagogiske fagområde var blevet stærkt beskåret med loven af 1997 – pædagogerne manglede timer. Sagen blev overladt til lokal afgørelse.

23 årgange lærerstuderende (i starten meget store årgange) havde mødt fællesfaget Samfundsfag i deres uddannelse, medens kun 6 (ret små) årgange mødte faget Historie/samfund. Derfor har det næppe noget perspektiv nærmere at følge udviklingen i det nye fag, hvor der formentlig sidste gang blev afholdt eksamen i 1999.

3. Linjefaget Samfundsfag/Samtidsorientering i læreruddannelsen

3.1. Linjefaget Samfundsfag: Pionertiden 1972-1977

Indførelsen af Samtidsorientering i folkeskolen var på dagsordenen først i 1970'erne. En ny folkeskolelov blev ikke vedtaget førend i 1975. Men i den »skitse til et lovforslag«, som blev offentliggjort i juni 1972, optrådte faget i fagrækken, og allerede juni 1971 figurerede faget i et offentliggjort notat fra læseplansudvalget.

I læreruddannelsen af 1966, som trådte i kraft 1969, var som beskrevet ovenfor indført et fællesfag Samfundsfag, men det var opfattelsen – og stærkt fremhævet i

undervisningsvejledningen – at dette fag (3 timer over 2 semestre) ikke kunne kvalificere til at undervise i noget som helst fag i folkeskolen. Det var et almindende fag, som var nyttigt for lærere. At faget ikke kunne give undervisningskompetence, kunne alle seminarielærere – i alt fald alle linjefagslærere – principielt tilslutte sig, for man kunne ikke på én gang hævde, at et linjefag med et fire gange så stort timetal var en forudsætning for at undervise i et fag i folkeskolen (i de ældste klasser), og så samtidig gå ind for, at et fællesfag af beskeden størrelse også kunne give en sådan kvalifikation. Det ville være helt undergravende for linjefagenes position.

Derfor var de fleste interesserede seminarielærere (og det vil sige især lærere i Historie og Geografi, eventuelt også i Biologi og Kristendomskundskab) afventende over for det eventuelle nye fag i folkeskolen. Ingen vidste endnu 1971/72 med fuld sikkerhed, om det blev indført, og ingen vidste ej heller noget om, hvilket nærmere bestemt indhold det skulle have. I det omfang, de interesserede seminarielærere havde tænkt nærmere over konsekvenserne for læreruddannelsen – hvis faget blev indført – havde de fleste nok tænkt sig, at kvalifikationskravene skulle opfyldes via de eksisterende linjefag.

Men nogle studerende og nogle lærere på adskillige seminarier tænkte anderledes. De troede på, at Samtidsorientering ville blive et fag i folkeskolen, og de ville have oprettet et nyt linjefag hertil. Argumentationen var naturligvis, at når der blev indført et nyt fag i folkeskolen, måtte læreruddannelsen følge med – og følge med hurtigt, for et linjeforløb tog et par år og startede desuden typisk først på 2. årgang. Derfor blev der spekuleret og lavet planer adskillige steder. Blaagaard kom først. På initiativ af en lærer i Historie og i fællesfaget Samfundsfag – Kai Bregengaard – sendte seminariet allerede maj 1972 en ansøgning til undervisningsministeriets folkeskole- og seminariedirektorat om tilladelse til at etablere et nyt linjefag på forsøgsbasis under henvisning til notatet juni 1971 fra læseplansudvalget.

I direktoratet var denne ansøgning noget ubejlignet, for den kom på et tidspunkt, hvor der var megen strid om det nye fag, og nogen ny folkeskolelov var ikke vedtaget. Men det var samtidig kendt, at det nye fag formentlig ville stå i det lovforslag, undervisningsministeren snart ville fremsætte, og argumenterne fra seminariet var gode. Endelig kunne et fag på forsøgsbasis altid stoppes, hvis udviklingen skulle tage en anden retning. Derfor blev tilladelsen givet, selv om man var i tvivl, og Blaagaard gik i gang allerede august 1972.

Herefter gik det stærkt. Nyheden om, at Blaagaard havde fået tilladelse, bredte sig hurtigt, og allerede vinteren 1972/73 forelå en række nye ansøgninger fra andre seminarier. Direktoratet kunne dårligt sige nej, når der var givet tilladelse ét sted, så tilladelserne blev herefter givet på samlebånd. 8 seminarier oprettede linjehold i 1973, 17 kom kom med 1974, og i 1975 var faget etableret på næsten alle (29) seminarier, på de større ofte med dobbelte hold.

Nogle seminarier havde allerede ved indførelsen af fællesfaget Samfundsfag ansat lærere, der var kandidater i faget – eller engageret timelærere. Nu førte indførelsen af linjefaget til, at næsten alle seminarier (fast)ansatte nye lærere med den nye uddannelse. Mange af disse lærere blev som ganske nybagte og uden nærmere kend-

Kai Bregengaard, født 1925. Cand.mag (historie/geografi). Lektor ved Blaa-gaard Seminarium 1968-87. Han tog som den første initiativet til at oprette linjefaget Samfundsfag i 1972. 1973 var han én af initiativtagerne ved stiftelsen af Foreningen af Lærere i Samfundsfag ved Læreruddannelsen, og han blev dens første – energiske – formand indtil 1977. Nyere foto.

skab til læreruddannelsen (eller de konflikter, der lå og lurede omkring linjefaget) kastet ind i arbejdet. Det var ikke altid en nem situation. Deres bedste lokale støtte var ofte de mange studerende, der valgte linjefaget. Blandt disse studerende var – naturligt nok, fagets karakter og indhold taget i betragtning – hyppigt personer, som spillede en eller anden rolle i de studerendes råd, og som derfor kunne yde god bistand. Det fik de også fra den nyoprettede forening »Foreningen af Lærere i Samfundsfag ved Læreruddannelsen«, som de til gengæld sluttede op om. Den var (som andre faglige foreninger i læreruddannelsen) ikke stor – 40-50 medlemmer – men den var yderst aktiv og fik stor betydning for udviklingen.¹⁴

Sagen var den, at de fleste geografi- og historielærere (og nogle lærere i Biologi og Kristendomskundskab) fra starten så skævt til det nye fag – naturligt nok, for det måtte nødvendigvis true tilgangen til de gamle linjefag, især da linjefaget Samfundsfag (som det hed, jvnf. næste afsnit) oven i købet flere steder blev noget af et tilløbsstykke. Denne frygt fra de gamle fags side var fuldt berettiget. En opgørelse af den procentvise fordeling af studerende på de forskellige linjefag viser dette:

	1969/71	1975
Historie	18,0	12,2
Geografi	18,0	13,2
Biologi	17,0	13,5
Samfundsfag	–	13,0 ¹⁵

Men det skal huskes, at i disse år var læreruddannelsen rent mængdemæssigt på sit højdepunkt. Der var fuldt overalt, mange seminarielærere havde mange overtimer, og der var mange timelærere beskæftigede. Tallet på nyoptagne steg stærkt fra 1970 til 1973 (med 34%). Det betød, at selv om procent-andelen af lærerstuderende, der valgte de 3 gamle orienteringsfag, faldt, skete der ikke et nær tilsvarende fald i det numeriske antal studerende, et linjehold bestod af. Det totale antal studerende toppede i 1974/75 med 15.710 studerende (det kan sammenlignes med den absolutte bund i 1986: 5.413 – en reduktion ikke med men *til* cirka 30%!).¹⁶ Den første nedskæring kom i 1974, og derefter gik det hastigt ned ad bakke rent talmæssigt. En nedskæring i optagelsestallet påvirker imidlertid først linjefagsårgangene 1-2 år senere. Det vil sige, at for linjefagene var det allertidligst i 1976/77 der kunne mærkes nogen nedgang i »kundegrundlaget«. Og på det tidspunkt havde ingen endnu fantasi til at forestille sig, at der med denne første nedskæring var taget hul på en tiårig periode med stadig fortsatte nedskæringer. Det første par års nedskæringer blev af de fleste lærere endnu opfattet som éngangsfænomener – eller endda som midlertidige – og der var mange overtimer at tage af, ofte flere end folk brød sig om at have.

For linjefagets blomstrende start kan betydningen af, at nogle lærere allerede 1972/73 så muligheden og kom i gang, derfor ikke fremhæves stærkt nok. Det er indlysende, at en start blot 5-6 år senere ville have været langt vanskeligere, for da var nedskæringerne i fuld gang, og et nyt linjefag, der skulle klemmes ind mellem de eksisterende, som allerede begyndte af føle sig klemte, ville have været højest uvelkomment. Som omtalt ovenfor var der træk i samfundsudviklingen, der under alle omstændigheder pegede frem mod indførelse af en undervisning i samfundsforhold i folkeskolen og dermed i læreruddannelsen. Disse træk ville vel nok i det lange løb sætte sig igennem. Men hvis linjefaget skulle have været indført i slutningen af 70'erne i stedet for i begyndelsen (for slet ikke at tale om 80'erne), ville det i alt fald være blevet en meget hård og vanskelig fødsel.

Ikke alle i direktoratet var ubetinget begejstrede for udviklingen, der gik langt hurtigere, end man havde ventet og ønsket. Og der var også andre kræfter – foruden naturligvis som nævnt en del seminarielærere – der gerne så faget enten ændret totalt eller helt afskaffet. Det viste sig snart og blev ganske farligt i det næste par år. Men på det tidspunkt var der nyansat 40-50 lærere i faget ved alle seminarier, og der var omkring 1000 lærerstuderende i gang i linjefaget. Alene deres tal gjorde en idé om store ændringer (eller nedlæggelse) vanskeligere at realisere.

Som det var gået, kunne faget og dets lærere føle sig nogenlunde trygge. Men ikke alt for trygge, for lige indtil april 1979 hvilede linjefaget juridisk på en noget spinkel konstruktion: Forsøgstilladelser fra direktoratet. Det var ikke omtalt i den ordinære bekendtgørelse udstedt af undervisningsministeriet (og det var naturligvis slet ikke omtalt i den gældende læreruddannelseslov af 1966).

I efteråret 1972 opslog direktoratet en snes stillinger som »central studielektor« (en noget tung titel, der blot betegnede en fagkonsulent). Baggrunden var den nye læreruddannelses start i 1969. Det var et ønske, at læreruddannelsen i alle hovedtræk – og i kvalitet – skulle være ens over hele landet. En styring heraf krævede en op-

rustning af direktoratets faglige stab. En central studielektor var en seminarielærer, der fik cirka 1/3 reduktion i sit timetal til anvendelse i direktoratets tjeneste.

Da sagen i foråret 1972 var klar til, at stillingerne kunne slås op, eksisterede der kun et fællesfag Samfundsfag. Men da fagets første centrale studielektor¹⁷ var blevet udnævnt og deltog i det første store møde med undervisningsdirektøren og alle faglige medarbejdere i december 1972, var et linjefag Samfundsfag allerede i gang på Blaagaard, og mange andre ansøgninger indsendt og under behandling – eller var blevet besvaret med en tilladelse. Det måtte stå klart for såvel direktorat som studielektor, at stillingens oprindelige indhold pludselig var blevet stærkt udvidet, og at det nye område måtte have første prioritet, for en del akutte problemer trængte sig på. Vigtigst blandt disse var at få udarbejdet centrale bestemmelser for det nye linjefag – om formål, indhold og eksamen. Og det hastede selvfølgelig, ét hold var jo i gang, og 8 steder startede et nyt hold august 1973. Ingen kunne ønske 9 forskellige uddannelser i faget. Ministeriet nedsatte derfor et udvalg, der skulle fastsætte fælles bestemmelser.

Dette udvalg gik i gang efteråret 1973. Det havde følgende medlemmer: Lektor (DLH) Mette Koefoed Bjørnsen, seminarielærerne Kai Bregengaard, Hakon Bøttger og Andreas Frehr, fagkonsulent Johannes Bang og lærerstuderende Susanne Christensen.¹⁸ Udvalget afleverede i april 1974 et »forslag til bekendtgørelse for linjefaget samfundsfag« (Der var i udvalget enighed om, at faget var Samfundsfag og derfor også skulle hedde sådan). Der blev også udarbejdet en omfattende undervisningsvejledning, der blandt andet indeholdt nogle ganske dybtgående overvejelser over principielle problemer ved fastlæggelse af rammer for faget, incl. nyere både danske og udenlandske overvejelser fra forskellige videregående uddannelser. Der var også nogle overvejelser om forholdet til folkeskolefaget, men her var udvalget i den lidt besynderlige situation, at det ikke med sikkerhed kendte indholdet i dette fag. Netop på denne tid var kommende bestemmelser for folkeskolefaget genstand for fortløbende revisioner – med tilhørende konflikter.¹⁹

Bestemmelserne blev sat i kraft ved en cirkulærskrivelse fra direktoratet til »samtlige seminarier« sommeren 1974. Det var en »cirkulærskrivelse«, ikke en bekendtgørelse. Det skyldtes, at faget jo udelukkende hvilede på nogle forsøgstilladelser, direktoratet havde sendt til de enkelte seminarier 1972-74, det var ikke omtalt i den ordinære bekendtgørelse. Man kan sige, at med cirkulærskrivelsen blev »forsøget« sat i lidt fastere rammer, men det var stadig formelt kun et forsøg. Dette var for så vidt rimeligt nok, for det folkeskolefag Samtidsorientering, som faget skulle uddanne lærere til, stod endnu kun i et lovforslag (hvorfra adskillige gerne så det fjernet) og loven blev jo først vedtaget 1975. Det måtte være en selvfølgelig opgave for såvel studielektor som den faglige forening at komme ud af denne usikre forsøgs-status. Men så længe folkeskoleloven (med faget Samtidsorientering) ikke var vedtaget, kunne man ikke forvente nogen ændret status. I 1969 havde man besluttet, at bekendtgørelsen for læreruddannelsen skulle revideres i 1975. Dette arbejde gik i gang efterår 1974. Disse terminer var uheldige for linjefaget, for de betød, at den nye folkeskolelov og den reviderede bekendtgørelse for læreruddannelsen kom næsten samtidig – hvilket igen betød, at linjefaget Samfundsfag allerede af tidsmæssige grunde ikke kunne komme med i den nye bekendtgørelse.

Fagets »bekendtgørelse« (som forklaret ovenfor bør den sættes i anførselstegn) forblev i kraft til 1979, det vil sige, den kom til at gælde hold, der blev dimitteret endnu omkring 1980/81. Detaljer i formuleringerne er næppe værd at gå ind i, men nogle hovedtræk skal nævnes – også fordi de fortsat er gældende endnu 25 år senere.

Det blev slået fast, at faget var Samfundsfag – baseret på de 3 discipliner, der også indgik i studiet ved universiteterne, gymnasierne og HF: Politologi, Sociologi og Økonomi. Det blev samtidig bestemt, at indholdet i faget som hovedregel skulle være problemorienteret – udgangspunktet skulle tages i et (eksemplarisk) samfundsproblem, hvorefter disciplinerne blev trukket ind som redskaber. En sådan metode lå i tiden – både RUC's og ÅUC's basisuddannelser byggede på de samme principper, det gjorde orienteringsundervisningen i folkeskolen normalt også (omend med andre basisfag). Hovedgrunden til dette valg var hensynet til folkeskolen, hvor en lignende tilgang måtte forudses at blive den naturlige i Samtidsorientering, i alt fald var det helt udelukket, at det kommende folkeskolefag kunne foreskrive en gennemgang af udvalgte dele af forskellige fag eller discipliner. Derfor var det vigtigt, at modellen i læreruddannelsen fulgte samme mønster.

Et andet element, som var vigtigt, og som er bevaret endnu 25 år senere, er kravet om rapporter. Det var noget forholdsvis nyt i fag af denne type, og der fandtes endnu i 90'erne beslægtede fag i uddannelsen, der ikke indeholdt et sådant krav. Men det har formentlig været det vigtigste bærende element i studiet i hele perioden. På gode hold, der arbejdede flittigt og godt, blev rapporterne et synligt udtryk for, at der var gjort et solidt stykke arbejde. Og på dårlige hold med ringe deltagelse i timerne og lav studieaktivitet lå rapportkravet altid tilbage som uafviseligt. Rapporterne *skulle* ligge der, og de kunne ikke tages alt for let, for de skulle godkendes, de med-studerende fik dem, og de blev sendt til censor og var udgangspunkt ved eksamen. Ingen kunne overhovedet gå op til eksamen, uden at dette rapportkrav var opfyldt. Det eneste problem kunne (og kan) være, at rapporterne næsten altid blev udarbejdet i grupper, og læreren var en gang imellem udmærket klar over, at studerende NN, der stod som medforfatter, kun havde ydet et særdeles beskedent bidrag. Dette problem kunne dog ofte redresseres ved en lidt borende eksaminationsform. Der var enighed om rapportkravet i udvalget, men den varmeste fortaler for det var nok repræsentanten for de lærerstuderende.

Efter vedtagelsen af folkeskoleloven i 1975 var det forventningen, at linjefaget kunne komme ud af forsøgspositionen i løbet af det kommende år. Undervisningsministeren udsendte allerede september 1975 bestemmelser for formålet med undervisningen i faget Samtidsorientering i folkeskolen. Den tilhørende vejledende læseplan, som var særlig nødvendig i et helt nyt fag, blev til i et udvalg i løbet af foråret og blev udsendt juli 1976. Først hermed kunne faget siges at være helt færdigt til, at man kunne gå i gang i folkeskolen, og derfor kunne man både formelt og reelt hævde, at først nu kunne der tages stilling til et nyt fag i læreruddannelsen – til forskel fra et forsøg. Dette var også holdningen i direktoratet, som på basis heraf i efteråret 1976 indstillede til ministeren,

- 1) at Samfundsfag bliver et normalt linjefag, der indføres i bekendtgørelsens fagrække

- 2) at Samfundsfag skal have en fagparagraf ligesom øvrige fag
- 3) at der udarbejdes regler for et formaliseret samarbejde mellem følgende linjefag: Geografi, Biologi, Historie, Kristendom/religion med henblik på faget Samtidsorientering i folkeskolen
- 4) at det nye linjefag i øvrigt skal hedde Samfundsfag

Det under pkt. 3) nævnte samarbejde kom formentlig ind, dels fordi der i mange kredse og derfor også i direktoratet fortsat var nogen ærlig usikkerhed om, hvad det nye fag i folkeskolen egentlig var, endog om, hvorvidt det overhovedet var et fag. Enhver kunne jo nu læse formål og vejledende læseplaner for Samtidsorientering, men resultatet af læsningen var i høj grad bestemt af, hvilke briller man havde på. Når geografilærere læste bestemmelserne, så de geografifaget mange steder, og når historielærerne læste dem, syntes de, at bestemmelserne fint kunne indpasses i faget Historie. Det hang også sammen med, at Samfundsfag var noget nyt i hele uddannelsesbilledet, så andre fags folk havde som regel kun en ganske vag fornemmelse af, hvad Samfundsfag egentlig stod for og indeholdt, og denne vage fornemmelse var ofte forkert.

Men usikkerhed eller uvidenhed var ikke den eneste forklaring. Der foregik i disse år, fra først i 70'erne og til sidst i årtiet – og derefter igen midt i 80'erne – en til tider voldsom lobbyisme, især fra fagene Geografi og Historie. Som megen lobbyisme var den mere eller mindre skjult, men den kom også helt åbent frem ved adskillige lejligheder. Hovedaktørerne var seminarielærere, men de kunne søge nogen støtte hos nogle lærere i folkeskolen, i gymnasiet og på DLH. De fronderende seminarielærere ville ikke have et linjefag Samfundsfag fast etableret, de ville af med det, for det generede tilgangen til deres egne linjefag, og nedskæringerne i antal optagne ved seminarierne var i fuld gang – fra 1974. En seminarielærers stilling var bestemt af, at han kunne få timer i sit fag. Hvis et linjefag forsvandt fra et seminarium, ville det udløse afskedigelse af faglæreren. For seminarielærerne i Samfundsfag var denne problemstilling nærmest skærpet, for her var ikke tale om et valg mellem at fastholde samme antal linjehold eller tåle en vis nedgang, herunder at faget helt kunne forsvinde ved enkelte seminarier. Her drejede sagen sig om alt eller intet: Enten blev faget bevaret, og så måtte man jo leve med den tilmelding til linjehold, der nu kom, eller også forsvandt faget helt ved alle seminarier, og så måtte 30-40 lærere forudse afskedigelse. For folkeskolen var dette beskæftigelsesmæssige motiv ikke stærkt, for lærerne her underviste i adskillige fag, og deres stilling var ikke bestemt af årlige valg blandt eleverne. Det samme gjaldt gymnasiet, og her var indførelsen af den samfundsfaglige gren – også for dens modstandere – i øvrigt allerede blevet en veletableret kendsgerning, som ingen troede på, man kunne ændre. DLH var opdelt i talrige små institutter, hver med sit folkeskolefag, derunder selvfølgelig også Geografi og Historie. Disse institutter følte sig som vogtere af hver sit fag. Lærerne spillede ofte en ikke ringe rolle, for undervisningsministeriet var vant til i en række sager om folkeskole og læreruddannelse at høre eller rådføre sig med DLH-folk, sætte dem ind i fagudvalg etc. Samtidsorientering (eller Samfundsfag) havde imidlertid intet institut, de enlige to faste medarbejdere, som fagets folk udgjorde i det meste af

*Mette Koefoed Bjørnsen, f. 1920.
Cand.polit. Talrige hverv og tillidsposter.
Medlem af Statens Forligsinstitution fra
1979, formand 1988-1992. Afdelingsle-
der ved Danmarks Lærerhøjskole indtil
1990; har skrevet og redigeret lærebøger
om økonomi og samfundsforhold. Som
det fremgår af artiklen, spillede Mette
Koefoed Bjørnsen en central rolle i flere
udvalg vedr. Samfundsfag i 1970'erne og
1980'erne.*

perioden, hørte under institut for Historie. Seniorenen²⁰ blandt disse to – Mette Koefoed Bjørnsen – kom dog til at spille en meget betydelig rolle som medlem af flertallet af de fagudvalg, som i 70'erne og 80'erne blev nedsat vedrørende Samfundsfag/ Samtidsorientering i folkeskole og læreruddannelse. For fagets interne gennemslagskraft på DLH var dets organisatoriske placering imidlertid en svaghed.

Man kan endelig også løfte konflikten op i et højere plan – gøre den til en strid om dannelsesideal. Historie (og Dansk) havde været kernen i den almene (verdslige) dannelse – næsten alle uddannelser under universitets-niveau havde haft Historie og Dansk på skemaet som grundlaget for en fælles dannelse. Dansk var der ingen, der rokkede ved, men Historie var i stærkt stigende grad ved at glide ud til fordel for Samfundsfag. Denne udvikling var nogen selvfølgelig stærkt imod, mange skeptiske (også fordi de ikke vidste, hvad Samfundsfag stod for) og nogle var positive. Mange lærere var selvfølgelig bevidste om en sådan strid, men der var nok også en del, der ikke tænkte så langt – eller højt. Det var i alt fald ret sjældent, at nogen ved møder og konferencer eller på skrift i disse år formulerede sig i dannelsestermer. For geografilærere var dette forståeligt, for dette fag kunne ikke med samme accepterede ret som Historie slå på, at det udgjorde et væsentligt element i den almene dannelse. Hvad angår samfundsfagslærere, så opfattede de sig ikke normalt som korsfarere for et nyt dannelsesideal. Nogle få gjorde måske, men de fleste mente blot, at en undervisning i Samfundsfag var særdeles vigtig og nødvendig – og hvis det ville gå ud over Historie og/eller Geografi, var det beklageligt, men det var bestemt ikke noget mål.

Seminarlærerne i linjefaget Samfundsfag var glade for direktoratets indstilling, for alting drejede sig jo om at komme ud af linjefagets forsøgsstatus og få en sikrere

placering. Punkt 3 i indstillingen (om samarbejde med andre fag) i forbindelse med pkt 4 (om fagets navn) betød selvfølgelig i virkeligheden, at direktoratet fastholdt, at der skulle være to adgangsveje til at kvalificere sig som lærer i Samtidsorientering: (1) linjefaget Samfundsfag og (2) en samarbejdsvej gennem 4 andre linjefag. Dette kunne samfundsfaglærerne ikke være begejstrede for, men samarbejde er jo et plus-ord, som ingen kunne have noget imod, og desuden kunne enhver kompetent seminarlærer se, at et formaliseret samarbejde med hele fire andre linjefag måtte – sådan som læreruddannelsen nu en gang var struktureret – anses for nærmest umuligt. Det kunne formentlig ikke lade sig gøre. Men da bestemmelser herom ikke desto mindre syntes at være et forudsætning for at nå hovedmålet, blev det (hos nogle i alt fald) den – ganske kyniske – indstilling, at hvis bestemmelser om samarbejde var prisen for, at linjefaget fik en sikrere status, skulle det selvfølgelig ikke komme an på nogle formfuldendte bestemmelser.

3.2. Linjefaget: Et usikkert mellem spil 1977-79

Alle implicerede ventede nu på en ministerafgørelse. Men den trak ud. Først ved årsskiftet 1977/78 skete der noget. Ministeren (Ritt Bjerregaard) meddelte sit direktorat, at hun ønskede nedsat et nyt udvalg, der skulle revurdere hele situationen for linjefaget Samfundsfag i læreruddannelsen. Det førte til, at direktoratet februar 1978 udsendte et brev til alle seminarier, hvorefter »forsøget« med linjefaget Samfundsfag skulle ophøre, således at linjehold i Samfundsfag sidste gang kunne oprettes august 1978. I samme skrivelse blev det meddelt, at der ville blive nedsat en arbejdsgruppe vedrørende Samtidsorientering i læreruddannelsen. Denne arbejdsgruppe skulle afslutte sit arbejde senest 1. juni 1978 med en indstilling om fagets fremtid (jvnf. kommissorium aftrykt nedenfor).

Brevet virkede som en bombe, for fagets lærere havde levet i en forventning om, at nu var sagen ordnet, faget kunne blive fast etableret i læreruddannelsen. Det havde undret, at tiden trak ud, men bortset fra løse rygter vidste ingen rigtigt hvorfor.

Brevet havde et bilag med angivelser af medlemmer og kommissorium for arbejdsgruppen. Medlemmerne var: Professor, dr.pæd. Gunhild Nissen (RUC), formand, afdelingsleder Mette Koefoed Bjørnsen, studielektor Andreas Frehr, undervisningsinspektør Kamma Struwe. Kommissoriet aftrykkes her (i uddrag):

Arbejdsgruppen har til opgave at udarbejde et forslag til, hvordan der inden for rammerne af den eksisterende læreruddannelse kan tilrettelægges en uddannelse af lærere i faget samtidsorientering.

Arbejdsgruppen skal tage stilling til, om opgaven bør løses ved oprettelse af et særligt linjefag samtidsorientering. I bekræftende fald skal arbejdsgruppen overveje forholdet mellem fællesfaget samfundsfag og linjefaget samtidsorientering, ligesom forholdet mellem linjefagene historie, geografi, biologi samt kristendomskundskab/religion og linjefaget samtidsorientering bør beskrives med henblik på lærernes funktion i skolen og i faget samtidsorientering. Gruppen skal endvidere overveje, om linjefaget samtidsorientering kun bør kunne vælges, hvis den studerende som

andet linjefag vælger historie, geografi, biologi eller kristendomskundskab/religion. Såfremt arbejdsgruppen finder, at der bør peges på en eller flere andre løsningsmuligheder, kan gruppen stille forslag herom, idet man under alle omstændigheder skal udarbejde et forslag til formåls-, indholds- og eksamensbestemmelser i forbindelse med den foretrukne løsning.

Arbejdsgruppen kan, i det omfang den finder behov herfor, inddrage fagkonsulenterne i historie, geografi, biologi, kristendomskundskab/religion og samtidsorientering samt studieelektorerne i historie, geografi, biologi, kristendomskundskab/religion og speciale B i arbejdet.²¹

Den eneste seminarielærer, der var medlem af udvalget, måtte se i øjnene, at der hermed var skabt en meget farlig situation. Linjefaget som forsøg var nu nedlagt fra sommeren 1978. Hvis ikke arbejdsgruppen i løbet af 4 måneder nåede frem til, at det alligevel skulle eksistere, ville de sidste hold blive oprettet i 1978 – (det måtte så være en ringe trøst, at man kunne have den overbevisning, at faget alligevel af alment samfundsmæssige årsager ville dukke frem igen i 90'erne), og en masseafskediggelse af lærere i faget ved læreruddannelsen måtte forudses. Over for dette kunne sættes, at Samfundsfags indførelse/fastholdelse i alle uddannelser, og dermed også i læreruddannelsen, var velbegrundet i den generelle samfundsudvikling og lidt mere konkret også i krav fra stærke organisationer på arbejdsmarkedet. Der kunne også peges på, at over 1000 lærerstuderende var i gang med linjefaget, og at man måtte forudse betydeligt bøvl – i form af demonstrationer o.l. fra lærerstuderende – hvis faget pludselig blev nedlagt. Der havde allerede været eksempler på sådanne reaktioner. Det politiske system i denne periode var svagt som følge af Folketingets sammensætning, og det var derfor ømfindeligt over for studenterdemonstrationer og andre demonstrationer, som i virkeligheden kun omfattede ret få personer, og som et mere robust politisk system uden videre ville have negligeret.

Arbejdsgruppen arbejdede i sin første fase fra februar til juni 1978. På det personlige plan gik arbejdet aldeles gnidningsløst. En uformel og åben dialog prægede snart møderne. Alle deltagere havde en betydelig ekspertise – hver med sin baggrund. På de indledende møder, hvor situationen diskuteredes mere generelt, blev det hurtigt tydeligt, at meningerne var delte. Nogle medlemmer var – uden at de dermed havde lagt sig fast på nogen løsning – principielt helt åbne og loyale over for kommissoriets tanker om, at man måtte diskutere, om »opgaven skulle løses ved oprettelse af et særligt linjefag samtidsorientering«. Fagets centrale studielektor måtte naturligvis føle netop disse formuleringer i kommissoriet næsten som provokerende: Et linjefag havde nu eksisteret i 5-6 år, flere tusinde studerende var uddannet i faget, over 1000 var i gang, vejledt af 40-50 fortrinsvis unge lærere, som havde nær kontakt med folkeskolens Samtidsorientering. Der blev gjort et dygtigt arbejde, som ingen havde rettet nogen som helst seriøs kritik imod, og som jo var foregået under fuld viden og tilsyn fra ministeriets eget direktorat. En formulering om, at man nu skulle overveje, om man skulle »oprette et linjefag« eller i stedet gå ind i en fuldstændig uoverskuelig ordning, hvor 4 eksisterende linjefag (hver med deres egen

målsætning, der ikke specielt sigtede mod Samtidsorientering i folkeskolen) i et eller andet samarbejde skulle overtage ansvaret for at kvalificere vordende lærere til at undervise i Samtidsorientering – måtte nødvendigvis opfattes som det rene galimatias.

Uden vist egentlig nogensinde at nå til nogen fuldstændig afklaring på generelle holdninger blev arbejdsgruppen mere eller mindre enig om, at der skulle udarbejdes bestemmelser for et linjefag Samtidsorientering, og samtidig skulle man – det var nærmest et krav i kommissoriet – lave bestemmelser, der medførte, at også linjefagene Geografi, Historie, Biologi og Kristendomskundskab på en eller anden måde kunne fastholde, at studerende også gennem disse fag (men selvfølgelig via nogle særlige studieordninger) kunne blive kvalificerede til at undervise i Samtidsorientering i folkeskolen.

Udkast til formål og indhold for linjefaget voldte ikke de helt store problemer. Der lå bestemmelser fra foråret 1974 (»bekendtgørelsen«), som to af arbejdsgruppens medlemmer havde været med til at lave. Disse to medlemmer havde jo ikke skiftet mening på 4 år, så det er naturligt, at den færdige tekst i sine hovedtræk kom til at ligne teksten fra 1974, selv om de to øvrige medlemmer selvfølgelig også satte deres fingeraftryk på den. Den didaktiske dimension var tydelig allerede i bestemmelserne fra 1974 og blev yderligere styrket. Nu var bestemmelser for folkeskolefaget jo kendt.

At situationen nu var en anden end i 1974, blev dog markeret klart i den nye bekendtgørelse. En tværfaglig, problemorienteret tilgang blev fastholdt, men henvisningen til de tre »klassiske« samfundsfaglige discipliner forsvandt – de blev slet ikke nævnt i bekendtgørelsens formål eller indhold, der i stedet søgte at beskrive, hvad det var for samfundsfænomener og -problemer, man skulle behandle. Formelt var dette selvfølgelig vigtigt, men det fik ikke den helt store betydning i praksis – hvilket hænger sammen med flere ting, deriblandt at de tre discipliner alligevel dukkede op og betegnedes som »væsentlige« – nemlig i vejledningen, hvor de dog var behørigt rammet ind af andre fag/discipliner:

Den faglige indsigt, som kræves til beskrivelse og analyse af problemer, processer og strukturer i samfundet, findes ordnet i en række forskellige enkeltfag. Nogle af disse indgår allerede i læreruddannelsens fagområde, andre kun antydningvis, bl.a. i fællesfaget samfunds-fag, og atter andre slet ikke. Den faglige baggrund, som ikke ses at være repræsenteret i læreruddannelsen i øvrigt, angår det økonomisk-politiske og det socialt-kulturelle område. Fagene økonomi, politologi og sociologi vil således – støttet af psykologi, filosofi og videnskabsteori – være væsentlige ved behandlingen af samtidsproblemer, hvor i øvrigt den historiske dimension altid må være til stede.²²

Kommissoriets pålæg om, at arbejdsgruppen skulle overveje, om der skulle oprettes et nyt linjefag Samtidsorientering, blev altså reelt besvaret med, at det skulle der ikke, i stedet skulle det eksisterende linjefag Samfunds-fag videreføres under et nyt navn. Medvirkende hertil var, at også andre grupper manøvrerede, nogle imod, men

også nogle for. Vigtigt var nok, at arbejdsgruppen på et ret tidligt tidspunkt modtog en stærk støtteerklæring fra Pædagogisk Landsforening for Orientering om, at det eksisterende linjefag i en eller anden form burde bevares.

Det var noget vanskeligere at lave bestemmelser for de 4 linjefag. Her var vanskeligheden dog nok ikke så meget udtryk for uenighed, men mere udtryk for, at et sådant samarbejde – med et femte linjefag – ikke kan gennemføres i en uddannelse, hvor de studerende vælger linjefag på kryds og tværs. Det skulle jo altså alligevel gøres, og resultatet blev bestemmelser for »linjefagsretningen samtidsorientering«, som blev en ganske indviklet ordning – det måtte den nødvendigvis blive. En detail-udformning af disse bestemmelser – udmøntet i diverse cirkulærer – gav et betydeligt efterfølgende arbejde for fagets centrale studielektor. Enhver med et grundigt kendskab til den eksisterende læreruddannelse – men det var der jo kun én der havde i arbejdsgruppen – kunne udmærket se, at denne ordning – »linjefagsretningen« – næppe ville få noget stort omfang eller nogen lang levetid. Det fik den heller ikke. Mange seminarier udbød den ganske vist, men kun yderst få (vistnok under 5) studerende benyttede sig af muligheden. Ordningen blev stiltfærdigt nedlagt i 1980'erne.

Arbejdsgruppen afleverede sommeren 1978 forslag til formål og indhold for linjefaget Samtidsorientering plus lignende bestemmelser for linjefagsretningen Samtidsorientering. På basis heraf indstillede direktoratet til ministeren, at der nu blev udsendt en bekendtgørelse (teknisk set en ændring til den bestående), der indførte et nyt linjefag Samtidsorientering (+ en linjefagsretning) i læreruddannelsen. Resultatet blev positivt modtaget i ministeriet, som lod forstå, at materialet ville danne grundlag for en bekendtgørelsesændring. Derfor kunne arbejdsgruppen roligt fortsætte arbejdet efter sommerferien – med at udarbejde en ganske omfattende undervisningsvejledning, både for linjefaget og linjefagsretningen. Begge blev udsendt i forsommeren 1979. Vejledningen for linjefaget rummer en redegørelse for fagets historie og en del overvejelser over principielle problemer ved faget og dets beskrivelse, som stadig er læseværdige.

Men inden da havde ministeren (Dorte Bennedsen) den 6. april 1979 underskrevet en ændring til bekendtgørelsen for læreruddannelsen, hvorefter linjefaget Samtidsorientering var optaget i fagrækken og havde fået sin egen fagparagraf.

3.3. Linjefaget: Udviklingen 1979-99

Folkeskolefaget Samtidsorientering kom i første halvdel af 1980'erne ud i en ny krise, eller måske er det rigtigere at sige, at krisen fra fagets indførelse 1975/76 ikke var overstået og nu blussede op igen. Den nye undervisningsminister fra 1982 Bertel Haarder ønskede formåls- og indholdsbestemmelser revideret i forbindelse med, at der også skulle ske en revision for Dansk og Historie. Han udtalte sig ret bombastisk om Samtidsorientering – i vendinger, der tydede på, at han totalt ville ændre fagets profil og gøre den til et slags fagkonglomerat. Denne udvikling førte til, at den faglige forening af seminarielærere i Samfundsfag sammen med andre foreninger af samfundsfagslærere var arrangør af en stor konference april 1984 med titlen: »Samfund i undervisning/undervisning i samfund«²³ med deltagelse fra arbejdsmarked, organisationer og undervisningsområdet. Konferencen udtalte støtte for bevarelse af

Samtidsorientering i skolen og var i det hele taget en succes – set fra samfundsfagslærerside. Dagspressen tog også fat på sagen vinter 1983 og forår 1984. Og det kan ikke undre, at andre orienteringsfagslærere lugtede blod. Nogle folkeskolelærere hævdede (igen) at faget var komplet umuligt i folkeskolen, og seminariernes geografilærere foreslog (endnu en gang), at Samtidsorientering blev fjernet. Også tilhængere var på banen. En studielektor og nestor i orienteringsundervisningen, rykkede ud med en stor artikel: »Mordet på et vigtigt fag«,²⁴ og formanden for seminarielærernes faglige forening skrev en lige så barsk artikel: »Haarders påhit absurd«. ²⁵ Den sidste artikel (plus formandens længere artikel i Information²⁶) førte til et svar fra Bertel Haarder, ifølge hvilket seminariernes samfundsfagslærere kunne være ganske rolige. Deres fag skulle bevares, og i folkeskolefaget skulle der alene ske en faglig opstramning. Dette lød jo fint, men da disse udtalelser nærmest gik stik imod ministerens tidligere udtalelser, måtte der jo alligevel sidde en betydelig uro tilbage. Hvilken af de to udtalelser var mest gældende?

I foråret 1984 nedsatte ministeren sit udvalg. Det fik som formand Mette Koefoed Bjørnsen og dertil 7 andre medlemmer, men blandt dem var ingen seminarielærere i Samfundsfag. Disse måtte derfor sætte deres lid til udvalgets formand. Men det var en lidt usikker satsning, for hun var trods alt kun én mod syv, og disse syv var naturligvis ikke nulliteter. Den faglige forenings blad, »Sesam«, skrev om den manglende repræsentation for linjefagslærerne, at denne gruppe:

*... trods 10 års seriøst arbejde med faget stort set er uden direkte indflydelse på de kommende bestemmelser om faget samtidsorientering ...*²⁷

Det var helt korrekt og måtte forekomme ganske besynderligt. Det var allerede ejendommeligt, at der ikke deltog en repræsentant for linjefagslærerne i det udvalg (1976), der udarbejdede fagets første læseplan til folkeskolen. Da havde linjefaget dog allerede eksisteret (som forsøg) i 3-4 år. Men nu, i 1984, var faget forlængst optaget som ordinært linjefag i læreruddannelsen med henblik på uddannelsen af lærere til folkeskolefaget. Linjefagslærerne havde nær kontakt med mange af fagets lærere i folkeskolen (deres tidligere elever), der blev afholdt konferencer, hvor begge parter deltog, og nogle seminarier havde tidligt etableret »følgegrupper«, hvor de tidligere linjeholdsstuderende – nu som ansatte i folkeskolen – samledes med seminarielæreren og drøftede fagets problemer i folkeskolen. En seminarielærer i Samfundsfag havde netop udgivet en rapport fra et 4-årigt studie af den problemorienterede arbejdsform i Samtidsorientering i folkeskolen,²⁸ en anden havde undersøgt fagets status i folkeskolen.²⁹ Selv om seminarielærerne i linjefaget naturligvis ikke skulle bestemme over folkeskolefaget, måtte det dog rent sagligt være ønskeligt at inddrage den viden og tænkning om faget, dets indhold og didaktik, der var akkumuleret i lærerkredsen gennem en årrække.

En ny undervisningsvejledning for Samtidsorientering i folkeskolen blev offentliggjort i foråret 1986. Der var to versioner, fordi udvalget var delt, hvilket naturligvis gav anledning til fornyet debat. Da undervisningsvejledningen omsider kunne udsendes 1987, kunne det konstateres, at hele revisionsarbejdet set fra samfunds-

Den faglige forening (FLSL) arrangerede i 70'erne 1-2 kurser om året, som næsten alle lærere deltog i. I 1980'erne blev det kun til ét om året, til gengæld foregik de nu sommetider i udlandet. Her er en væsentlig del af seminariernes samfundsfagslærere samlet på Den røde Plads i Moskva efteråret 1988 i forbindelse med en studietur til det daværende USSR, hvis transformation på dette tidspunkt var i fuld gang.

fagslærernes side måtte betragtes som en klar forbedring. Det kunne aflæses af formål, indhold og planer, at fagets samfundsfaglige identitet var blevet styrket, og at det (over)ambitiøse mål og indhold fra 1975/76 var blevet mere realistisk. Til forbedringen bidrog i høj grad, at alle tekster nu rent sprogligt var blevet væsentlig lettere og nemmere at læse

Seminarielærerne studerede papirerne og mente, at der ikke var nogen saglig grund til at revidere bestemmelserne for linjefaget Samtidsorientering, de passede fortsat godt til at uddanne lærere til Samtidsorientering i folkeskolen.

Fra midten af 1980'erne blev folkeskolefaget i stigende grad en del af dansk-lærernes skema. Det var stærkt medvirkende til at skabe ro om faget, for det betød, at eleverne fik en lærer, de kendte godt, og som kendte klassen godt. En sådan lærer havde meget nemmere ved at undervise i et fag, der krævede deltagerindflydelse, projektorganisering m.v. end en lærer, der slet ikke kendte klassen. Desuden kunne dansk-læreren skaffe luft i skemaet ved i et eller andet omfang at integrere faget med danskundervisningen. Konsulenten i Samtidsorientering i folkeskolen, Lissie Thording, udtalte i 1989:

*Samtidsorientering er blevet et fag, lærerne kan lide at undervise i.*³⁰

Denne på mange måder positive udvikling havde selvfølgelig sin pris: den samfundsfaglige profil risikerede at blive udvisket.

Fagets formål og indhold i folkeskolen blev revideret påny først i 1990'erne som et led i KUP-arbejdet. Igen var målet, at der skulle ske en »opstramning«, men det var ikke det eneste. Der skulle også ske en »fagliggørelse«. Undervisningen i Samfundsfag i det danske uddannelsessystem var blevet undersøgt af en arbejdsgruppe 1991-92. Blandt gruppens medlemmer var – omsider – også en seminarielærer i linjefaget Samtidsorientering. Udvalgets arbejde resulterede i en lille bog, der for folkeskolefaget blandt andet anbefalede:

- *at fagbetegnelsen Historie/samfundsfag i folkeskolelovforslaget af 1992 ændres til samfundsfag,*
- *faget får sin egen identitet og ikke lægges sammen med Historie eller andre fag*
- *at der udarbejdes en vejledende læseplan for faget, der præcist fastlægger mål og indhold.*³¹

Det kan næppe antages, at seminarielæreren i gruppen har kunnet majorisere dets øvrige kompetente medlemmer. Men det kan konstateres, at de citerede anbefalinger var et præcist udtryk for, hvad samfundsfaglærere i læreruddannelsen havde ønsket og efterlyst i snart 20 år.

For læreruddannelsen blev der i 1987 sat et revisionsarbejde i gang. Der er ovenfor gjort rede for, at resultatet af dette arbejde med loven af 1991 blev, at fællesfaget forsvandt i sin oprindelige form og blev erstattet af Historie/samfund. For linjefaget var loven formelt set en milepæl, for nu blev faget optaget i loven (under navnet Samtidsorientering). Reelt betød revisionen ingen ændringer. Der var foretaget mindre ændringer i de foregående år, men hovedprincipperne i linjefaget var urørte fra 1978. De blev de også fortsat. En væsentlig del af bestemmelserne (i alle fag) blev imidlertid nu overladt til lokal udformning.

Den ovennævnte arbejdsgruppe, der skulle undersøge kvaliteten af Samfundsfag i undervisningen, undersøgte naturligvis også læreruddannelsen. Det skete på et tidspunkt, da fællesfaget endnu eksisterede, og det er derfor flere steder beklageligvis ikke muligt at udskille, hvad udvalget har at sige alene om linjefaget. Om Samfundsfag i læreruddannelsen skriver gruppen blandt andet:

Det er arbejdsgruppens vurdering, at forslaget til grundfag og linjefag i samfundsfag i læreruddannelsen af februar 1992 ikke i tilstrækkelig grad opfylder de kvalitetskriterier, udvalget mener konstituerer kvalitativt gode fagbeskrivelser. Hvis et fælles teoretisk og metodisk niveau skal sikres, bør indholdsbeskrivelsen være mere præcis. Det er udvalgets opfattelse, at der ikke er balance mellem central og decentral styring af mål og indhold, og at kvalitetskontrol ikke er sikret i forslaget.

Specielt om linjefaget anbefalede arbejdsgruppen:

- at liniefaget bør styrkes på seminarierne
- at samfundsfaglig kvalitet og identitet styrkes i ... liniefagets beskrivelser
- at liniefaget »Samtidsorientering« benævnes Samfundsfag
- at det internationale aspekt i seminariets liniefag styrkes
- at den samfundsfaglige dannelse bør kombineres med en fagdidaktisk træning
- at pensum i grund- og liniefag godkendes centralt³²

Det fremgår af, hvad arbejdsgruppen andre steder skriver om læreruddannelsen, at man er bekymret over manglende kontrol, hvilket er årsagen til et forslag om en centralt stillet prøve og central godkendelse af pensum. Her nærmer gruppen sig – med rette – til det synspunkt, at kvalitet (naturligvis) ikke kan sikres alene ved ord i en bekendtgørelse, i hvert fald slet ikke, når læreruddannelsens bekendtgørelser i mange fag og ud fra en lang tradition ikke fastsætter og ikke ønsker at fastsætte et bestemt pensum med sidetal osv. På den anden side er forslag om mere central styring i form af godkendelser ganske urealistiske. De ville kræve en omstrukturering af ministeriet, næsten svarende til den, der skete i 1989, blot omvendt. Udvalgets egne konkrete forslag til ændringer af bekendtgørelsen er i øvrigt ret beskedne – set i forhold til den ret markante kritik, der fremsættes.

Læreruddannelsesloven af 1997 overhalede kvalitetsgruppen ved helt at fjerne fællesfaget. Liniefaget blev bevaret – under navnet Samfundsfag. Et nyt udvalg Bertel Heurlin (professor, KU), Steen Just, Ove Outzen (seminarielærere), Birgitte Warming (folkeskolen) udarbejdede ny bekendtgørelse. Strukturen fra tidligere bekendtgørelser er stadig til stede, men der er sket en del ændringer, dog fortrinsvis i bredden. Det er tvivlsomt, om dette er hensigtsmæssigt, og det er i alt fald en mangel, at de mange indholdsområder, der opregnes, ikke på nogen måde er prioriterede. Der kan nemt opstå problemer ved eksamen, hvis censorerne læser bekendtgørelsen (hvad censorer dog normalt ikke gør).³³

I overensstemmelse med den generelle bevægelse i tiden blev fagets samfundsfaglige profil stærkt styrket ved revisioner i 90'erne. De seneste bestemmelser angiver under »Centrale kundskabs- og færdighedsområder« blandt andet:

- filosofiske og videnskabsteoretiske indfaldsvinkler til studiet af menneske og samfund
- teorier og perspektiver fra sociologi, politologi og økonomi

Disse teorier plus nogle angivne krav til metodekendskab skal anvendes ved studiet af en lang række »faglige genstandsområder«.

Konsekvensen bliver sandsynligvis, at arbejdet i liniefaget fortsætter så nogenlunde som hidtil. Hvad det nærmere består i, har ingen nogen sikker samlet viden om, fordi sådanne informationer ikke indsamles efter 1990.

I folkeskoleloven af 1993 blev faget Samtidsorientering – i overensstemmelse med KUP-gruppens anbefaling – omdøbt til Samfundsfag. Der er sket en yderligere »fagliggørelse«, og faget har i endnu højere grad end før fået sin egen identitet, omend frigørelsen fra Historie – som KUP-gruppen anbefalede – ikke er fuldt gennem-

Samfundsfagslærerne beværtes på et lærerværelse på en skole i Tbilisi – efteråret 1988. De store reformer i Moskva var endnu ikke nået så langt ud, at de havde kunnet fjerne Lenin-tavlen fra væggen her. I øvrigt blev gæsterne godt modtagne. De lokale lærere (næsten alle kvinder) sang en munter sang og kiggede derefter forventningsfuldt på de danske samfundsfagslærere (mest mænd) – som lidt forlegne istemte »Jylland mellem tvende Have« i en ikke alt for munter kadence.

ført. Intentioner helt fra midten af 70'erne om at tage udgangspunkt i elevernes hverdag er samtidig fastholdt. Intentioner fra 1980'erne om, at formål og indhold skal formuleres i klare og jævne ord er også fastholdt. Ved udformningen af de nye bestemmelser og vejledninger deltog (for første gang) en seminarielærer i linjefaget Samtidsorientering – oven i købet formanden for den faglige forening (Ove Outzen).

4. Samfundslære .. samfundskundskab .. samfundsfag .. samtidsorientering ...

Som følge af, at folkeskolefaget blev omdøbt 1993, kom linjefaget i læreruddannelsen også til at hedde Samfundsfag i læreruddannelsesloven af 1997. Hermed er cirklen sluttet rent navnemæssigt. Til konflikten om faget hører nemlig også en konflikt om navnet – naturligvis fordi navnet havde signalværdi, men undertiden også fordi uenigheden var så stor, at man begyndte at diskutere udenværker – omtrent lige som parterne forud for en fredskongres kan diskutere, om forhandlingsbordet skal være rundt eller firkantet.

Da faget blev indført i 1903 ved de højere skoler, hed det Samfundslære. Dette var nogle – deriblandt som nævnt foran P. Munch – imod. De mente, at »Samfundslære« lød for filosofisk – det ekkoede, at studiet af samfundet (især begreber som magt og stat) i århundreder havde ligget under det filosofiske fakultet, og det, de ønskede, var ikke idehistorie eller filosofiske begrebs-overvejelser. Derfor skulle faget hedde noget med »kundskab«, for der skulle gives objektiv og redelig information, hvilket Munch også bevidst bestræbte sig på i sine lærebøger.

Da den samfundsfaglige gren i gymnasiet blev skabt – reelt i et udvalg helt tilbage 1960/61, selv om undervisningen først for alvor kom i gang op imod 1970, fordi man afventede universiteternes første kandidatku­ld – fik faget navnet Samfundsfag, først og fremmest fordi man ønskede at pointere, at dette var et *fag* som ethvert andet – dvs med pensum, bestemte fagkrav, eksamen osv. Forstavelsen var naturlig – det drejede sig nu en gang om undervisning i samfundsforhold – men den var også bestemt af, at fagets 3 grunddiscipliner (Politologi, Sociologi og Økonomi) hver for sig var betegnelser for specialfag, og det skulle være klart, at det nye fag skulle være for generalister. »Samfundslære« kunne ikke bruges mere, for det lød nu alt for snævert – i stil med færdselslære – og »Samfundskundskab« kunne ikke bruges, fordi man ønskede at markere, at nu var det noget nyt – ikke blot en fortsættelse og udvidelse af den munchske tradition.

Folketinget bidrog til navngivningsforvirringen ved 1965/66 at fastlå, at det nye fællesfag i læreruddannelsen skulle hedde »Samtids- og samfundsorientering«. Det er noget uklart, hvad politikerne har ment hermed, men betegnelsen viser sandsynligvis blandt andet, at de ikke har tænkt på det nye som et fag – hvad det ikke desto mindre straks blev i den efterfølgende bekendtgørelse – jvnf. foran afsnit 2.

Folkeskolefaget startede i 1960'erne med at skulle hedde »Aktuel orientering«, men havde i notatet juni 1971 skiftet navn til »Samtidsorientering«. Der kom ved den tid henvendelser udefra (blandt andet fra nogle seminarielærere) om, at faget burde hedde »Samfundsfag«.

Den tanke afviste både fagudvalg 4 og dets arbejdsgruppe, idet man kunne frygte, stik imod hensigten med faget, at få en »inddampning« af et universitetsfag til folkeskolens rammer i elevvalder og arbejdstid.³⁴

Dette argument blev i de kommende år ofte fremsat – og undertiden med stor skarp­hed – når navneændringer kom på tale. Men frygten for »inddampning« af et uni­versitetsfag var ganske irrationel. De øvrige orienteringsfag havde jo også deres vi­densbasis i universitetsfag (hvilket ingen tilsyneladende havde noget imod) – selv om man selvfølgelig ikke af den grund kunne tale om »inddampning«. Stærk påvirk­ning fra universitetsfag til folkeskolefag er forekommet i nogle fag i Folkeskolens snart 200-årige historie, uden at man normalt har omdøbt et folkeskolefag for at und­gå en sådan tilnærmelse. Tværtimod er der i nogle tilfælde (Matematik, Biologi) sket en omdøbning den anden vej – netop for at tilnærme folkeskolefaget til univer­sitetsfaget. En vis forbindelse er vel ønskelig, eftersom universiteterne og folkesko­len jo ikke er to fjendtlige størrelser, men derimod to vigtige dele af nationens sam-

lede uddannelsessystem. Det kan meget vel tænkes, at det var ønskeligt, forbindelsen var tættere, end den er. I de fleste tilfælde er forbindelsen mellem universitetsfag og folkeskolefag nemlig på ingen måde særlig tæt. Det var den heller ikke i 70'erne og 80'erne. Det er der mange grunde til. En af dem er, at læreruddannelsen foregår på adskilte institutioner – nemlig seminarier – og at Danmarks Lærerhøjskole vogter på sit monopol på efter- og videreuddannelse af lærere i folkeskolen. (Derfor vakte det stort postyr i ministeriet og især på DLH, da et universitetsinstitut i 70'erne havde planer om et kursus i Samfundsfag for lærere i folkeskolen). Der fandtes lige så lidt den gang som i dag nogen lærer – i folkeskolen, ved seminarierne eller ved DLH – der i fuld alvor kunne mene eller ønske, at man skulle transformere et 4-5 årigt universitetsstudium til et folkeskolefag med nogle få ugentlige timer i de ældste klasser. Universitetsfaget skulle yderst ude være basisfaget, men det var det jo også i de fleste af folkeskolens øvrige fag.

Bag betegnelsen »Samtidsorientering« – lå fra starten et fravalg plus nogle delvist modstridende mål. Forstavelsen »samtids-« skulle signalere, at faget ikke (i alt fald ikke fortrinsvis og efter nogles mening slet ikke) skulle have visse fundamentale grundtræk til fælles med universitetsfaget Samfundsfag, men derimod med Historie, Geografi, Biologi og Kristendomskundskab – der jo ganske vist forvirrende nok også var universitetsfag. Endelsen »orientering« skulle signalere, at faget var en videreførelse af og havde én af sine rødder i orienteringsundervisningen fra 60'erne. Det samlede navn signalerede, at der slet ikke var tale om noget fag i normal forstand, og derfor måtte dets første led ikke henvise til noget bestemt fag inden for uddannelsesområdet, og dets sidste led måtte slet ikke ende på »fag«.

Hele denne navnemagi forsvandt med folkeskoleloven af 1993. Men magien smittede af på læreruddannelsen. Linjefaget hed fra 1972 til 1979 »Samfundsfag«, fordi de, der havde lavet det, definerede det som et sådant, og fordi folkeskolefaget »Samtidsorientering« først formelt fik dåbsattest med folkeskoleloven af 1975. I 1979 skiftede linjefaget navn til Samtidsorientering, fordi det nu blev optaget i den ordinære bekendtgørelse og derfor skulle have samme navn som i folkeskolen. Seminarielærerne i faget tog navneændringen med fatning, dels fordi de havde et vigtigere mål (nemlig at få faget ud af forsøgsordningen) end at fastholde et navn, dels fordi de kunne se, at det måtte være hensigtsmæssigt, at faget hed det samme som i folkeskolen, således at navnet straks forkyndte, hvad faget uddannede sine lærerstuderende til. Men det kunne de andre orienteringsfag i læreruddannelsen også se, og derfor var nogle faggrupper, i særlig grad Geografi, i 1979 optaget af at forhindre, at faget skiftede navn fra »Samfundsfag« til »Samtidsorientering« – dog uden held. Der er nu skabt en enhedsbetegnelse for faget i uddannelsesbilledet, hvilket formentlig har en betydelig signalværdi.

Bibliografi

1. Trykt materiale

- Bach, Søren og Levinsen, Klaus: Samfundsfag på informationssamfundets præmisser – i: Tidens tendenser, forlaget Alenea 1997.
- Bekendtgørelse om uddannelse af lærere til folkeskolen. UM-bekendtgørelse af 19. juni 1969. Hertil bilag: Vejledninger, august 1969.
- Djurhuus, Susanne Krohn: Den usynlige lærer. En undersøgelse af den problemorienterede arbejdsform i samtidsorientering. PLO-rapport 14. Udgivet af Pædagogisk Landsforening for Orientering 1984.
- Dorf, Hans: Pædagogisk sociologi. En indføring. Munksgaards Undervisningsbibliotek 1986.
- Elevernes mening om samtidsorientering. Redigeret af Poul Erik Jensen og Lars Klewe. Den gule serie. Pædagogiske forskningsrapporter nr. 19. Udgivet af Landsforeningen for Læsepædagoger 1981.
- Foster, Charles R.: Civic Education in the United States and The Federal Republic of Germany. I: International Journal of Political Education. Vol. I 1977/1978, Elsevier Amsterdam 1978.
- Frehr, Andreas: Samfundslære/Samfundsfag/Samtidsorientering. Rids af undervisningens historie fra århundredskiftet. I: Hellerup Seminarium 1973-78, 1978.
- Frehr, Andreas: Mål og midler – på det jævne ikke i det himmelblå. Seminariebladet 2. maj 1998.
- Freire, Paolo: Kulturaktion for friheden. Christian Ejler's forlag 1974.
- Henriksen, Holger: Den politiske dannelse. 3 studier over forholdet mellem politik og pædagogik. Munksgaards Universitetsbibliotek 1979.
- Jacobsen, Bo: Fungerer læreruddannelsen? En undersøgelse af 1966-læreruddannelsen, belyst ud fra den uddannede folkeskolelærers situation. Undervisningsministeriet 1989.
- Kampmann, Tage: Kun spiren frisk og grøn... Læreruddannelse 1945-91. Dansk Læreruddannelse 1791-1991, bind II. Odense Universitetsforlag 1991.
- Kristensen, H.J.: Fra orientering til samtidsorientering. En belysning af orienteringsundervisningen i 9.-10. klasse ud fra intentionerne med faget samtidsorientering. Danmarks pædagogiske Institut, 1977.
- Kristensen, H.J.: Samtidsorienteringslærere om samtidsorientering. Danmarks pædagogiske Institut 1982.
- Kuhn, Annette: Leading Positions in Political Education in the Federal Republic of Germany Today. I: International Journal of Political Education, Vol. I 1977-78, Elsevier Amsterdam 1978.
- Larsen, Arne: Hvordan går det med Samtidsorientering? I: PLO: Pædagogisk Orientering, 1979.
- Læreruddannelsen efter loven af 1966. UM-betænkning nr 526, 1966 (med bilag).
- Pedersen, Ole Karup: Samfundsfag. Københavns Universitet 1479-1979, bind X, København 1980.
- Samfundsfag. Kvalitet i uddannelse og undervisning. Undervisningen i samfundsfag i det danske uddannelsessystem. En beskrivelse og vurdering af mål og indhold. Undervisningsministeriet 1992.
- Samfundsfag. Redigeret af Peter Kuhlman og Lars Scheibel. Udgivet af Foreningen af Lærere i Samfundsfag i Gymnasiet og HF, 1978.
- Samtidsorientering. Didaktik. Erfaringer. Politisk dannelse. En artikelsamling om samtidsorientering i folkeskolen til brug på seminarier, lærerhøjskolekurser, lærerkurser m.v. og til orientering for interesserede elever, lærere, borgere og politikere. Redaktion Hans Jørgen Kristensen og Peter Stigsgaard. Udg. af Pædagogisk Landsforening for Orientering (PLO) 1979.
- Samtidsorientering. Undervisningsvejledning for folkeskolen 3, udg. af Undervisningsministeriet 1977.
- Schmiederer, Rolf: I elevens interesse – frigørende pædagogik i teori og praksis. I dansk bearbejdelse ved Andreas Frehr og Gunhild Nissen. Gyldendals pædagogiske bibliotek 1981.
- SESAM nr. 1-46. Udgivet af Foreningen af Lærere i Samfundsfag ved Lærerseminarierne 1979-1998.
- Stigsgaard, Peter: Samfundsfag i folkeskolelæreruddannelsen – i: Samfundsfag, udg. af lærerne i Samfundsfag i Gymnasiet og HF, 1978.
- Struwe, Kamma: Samtidsorienterings tilblivelse. I: Årbog for Dansk Skolehistorie 1977. Udgivet af Selskabet for dansk Skolehistorie 1978.
- Theisen, Thorkild: Om Erhard Jacobsens skolehæft. I: Unge Pædagoger serie A 18. Om hetzen mod skolen. Udgivet af Unge Pædagoger 1977.
- Tøgeby, Lise: Historien om Folkeskolens historieundervisning i dette århundrede. Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet 1976.
- U90. Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne. Bind I-II. Undervisningsministeriet 1978.
- Undervisningsvejledning for liniefaget SAMTIDSORIENTERING, S. J. nr. 9-22-58/78. Undervisningsministeriet 1978.

2. *Internetmateriale* (adresser december 98):

Samfundsfag folkeskole, faghæfte: <http://www.dk/fsa/laer-it/fag/sam/lov/forside.htm>

Samfundsfag gymnasiet & HF, fagsider: <http://www.sa.gymfag.dk/>

Samfundsfag læreruddannelse, bekendtgørelse om uddannelse af lærere: <http://www.uvm.dk/.lov/bek/1998/000382.htm>

Noter

1. Undervisningsvejledning for liniefaget SAMTIDSORIENTERING, S J. nr 9 – 22 – 58/78, Undervisningsministeriet 1978, s. 1.
2. Bekendtgørelse om uddannelse af lærere til folkeskolen. UM-bekendtgørelse af 19. juni 1969. Undervisningsvejledning : Samfundsfag. Undervisningsministeriet 8/69 1969, s. 1
3. Lise Tøgeby: Historien om Folkeskolens historieundervisning i dette århundrede. Institut for Statistiskundskab, Aarhus Universitet 1976, s. 21-22.
4. Op. cit. s. 6.
5. Jvnf. Rolf Schmiederer: I elevens interesse – frigørende undervisning i teori og praksis. I dansk bearbejdelse ved Andreas Frehr og Gunhild Nissen, Gyldendals pædagogiske bibliotek 1981, indledning s. 9-17.
6. Kamma Struwe: Samtidsorienterings tilblivelse – i: Årbog for dansk Skolehistorie 1977, udg. af Selskabet for dansk Skolehistorie 1978.
7. Læreruddannelsen efter loven af 1966. UM-betænkning nr 526, 1966, bilag 1: Forslag til lov, s. 78 v. spalte.
8. Læreruddannelsen efter loven af 1966. UM-betænkning nr 526, 1966. bilag 2. Betænkning over forslag til lov, s. 91 v. sp – 92 h. sp.
9. Bekendtgørelse om uddannelse af lærere til folkeskolen, UM's bekendtgørelse af 19.6.69, § 54.
10. Peter Stigsgaard: Samfundsfag i folkeskolelæreruddannelsen – i: Samfundsfag, udg. af Lærerne i Samfundsfag i Gymnasiet og HF, 1978, s. 145-46.
11. Foreningen af Lærere i Samfundsfag ved Læreruddannelsen.
12. Bo Jacobsen: Fungerer Læreruddannelsen. Undervisningsministeriet 1989, tabel s. 66.
13. Samfundsfag. Kvalitet i Uddannelse og Forskning. Undervisningsministeriet 1992, s. 52.
14. Formænd i perioden: Kai Bregengaard (1973-78), Peter Stigsgaard (1978-80), Jørgen Christian Andersen (1980-86), Poul Hjorth Madsen (1986-91), Ove Outzen (1991-95), Margit Thorsvang (1995-97), Klaus Levinsen (1997-98), Søren Bach (1998-).
15. Tage Kampmann: Kun spiren frisk og grøn – Læreruddannelse 1945-1991, s. 175.
16. Op. cit. s. 152, 170 og 238.
17. Centrale studieelektorer i samfundsfag: Andreas Frehr (1972-81), Lars Runo Johansen (1981-85) Jens Kamstrup (1985-90). 1990 blev alle fagkonsulentstillinger nedlagt i forbindelse med, at lærerseminarierne blev overført til Direktoratet for de videregående uddannelser.
18. Efternavn ikke verificeret.
19. Jvnf Kamma Struwe: Samtidsorienterings tilblivelse. Årbog for dansk Skolehistorie i 1977.
20. Den yngre medarbejder var Nils Holdgaard Sørensen.
21. Her efter »Sesam« (den faglige forenings medlemsblad) 16/1984.
22. Undervisningsvejledning for liniefaget SAMTIDSORIENTERING, S J. nr 9 -22 58/78, 1979, s. 10.
23. »Sesam« 84/16.
24. Hans Jørgen Kristensen: Mordet på et vigtigt fag. Politiken 30. april 1984.
25. Jørgen Christian Andersen: Haarders påhit absurd. JyllandsPosten 20. marts 1984.
26. Jørgen Christian Andersen: Er Haarder i færd med at ødelægge skolefaget samtidsorientering? Information 20. juli 1984.
27. »Sesam« 84/16.
28. Susanne Krohn Djurhuus: Den usynlige lærer. En undersøgelse af den problemorienterede arbejdsform i samtidsorientering. PLO-rapport nr 14. Udgivet af Pædagogisk Landsforening for Orientering 1984.

29. Arne Larsen: Hvordan går det med Samtidsorientering? – i: PLO: Pædagogisk Landsforening for Orientering, 1979, s. 73.
30. »Sesam« 89/30.
31. Samfunds-fag, kvalitet i uddannelse og undervisning. Undervisningsministeriet 1992, s. 9.
32. Op.cit. s 11-12.
33. Andreas Frehr: Mål og midler – på det jævne eller i det himmelblå. Seminariebladet 2. maj 1998, s. 15-20.
34. Kamma Struwe: Samtidsorienterings tilblivelse. Årbog for danske Skolehistorie 1977, s. 76.

Andreas Frehr, født 1933. Præliminæreksamen, HK-uddannelse i butik , 1954 afsluttet med Højere Handelseksamen. 1954-56 højskolelærer og student på aftenkursus. 1963 cand.mag. (historie/dansk). Ansat ved lærerseminarierne 1962-95, fra 1972 som studielektor. Medlem af råd og udvalg under Undervisningsministeriet 1967-1995. I nogle perioder til-lige lærer ved DLH. Censor ved universiteterne 1969-98 (statskundskab), i flere omgange formand for censorkorpset. Censor ved håndarbejds- og hus-holdningslæreruddannelsen (samfunds-fag). Diverse politiske poster i Dansk Magisterforening.